

ПЕРЕТИН ВІЙНИ ТА ПОЛІТИКИ

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.1

УДК 343.322:[316.42+316.485.26]:355.48(470+571:477)

КРИТЕРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ АНАЛІЗУ УКРАЇНСЬКОГО КЕЙСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3922-7619>

Чальцева О. М., д. політ. н., професор, зав. кафедри Донецького національного університету імені Василя Стуса

Колабораційна діяльність є предметом дослідження в різних наукових галузях, завдяки яким можливо виділити універсальні критерії колабораціонізму, які демонструють його різноманітні форми. Це дозволяє проводити більш глибокий та деталізований аналіз, враховуючи конкретний контекст, в якому проявляється колабораціонізм, а також запропонувати можливу логіку майбутніх досліджень цього феномену задля вироблення практичних рекомендацій для вирішення різних проблем в державі пов'язаних із ним. Такі критерії можуть бути корисними для порівняння різних випадків колабораційної діяльності та вивчення її впливу на соціальні, політичні та економічні процеси в різних регіонах та умовах.

Україна з 2014 р. після анексії Криму та окупації частини територій Донецької і Луганської областей Російською Федерацією стикалась і продовжує стикатись з великою кількістю економічних, соціальних, культурних та інших викликів одним із яких є колабораціонізм, феномен якого був актуалізований саме в цей час. З початком повномасштабної війни у 2022 р. в Україні він набув особливого значення і, в свою чергу, в українському науковому дискурсі виокремив взаємопов'язані проблеми: безпекові, правові, морально-етичні, культурно-ідеологічні, національні, освітні та інші. Їх деталізований аналіз, як окремих критеріїв колабораціонізму, дозволить більш детально розглянути прояви його в умовах війни, виокремити його типи і різноманітні види співпраці з окупантами, диференціювати соціальну мімікрію, як показник поведінки окупованого населення, виявити прогалини у законодавстві щодо відповідальності за колабораціонізм, визначити наслідки колабораційної діяльності на окупованих територіях України і шляхи їх подолання.

Ключові слова: акомодация, колабораціонізм, колабораційна діяльність, окуповані території, мімікрія, реінтеграція.

Chaltseva O. M. Criteria for the study of collaborationism and their application to the analysis of the Ukrainian case in the conditions of war

Collaboration activities are the subject of research in various scientific fields, which make it possible to identify universal criteria of collaborationism that demonstrate its various forms. This allows for a deeper and more detailed analysis, taking into account the specific context in which collaborationism manifests itself, as well as suggesting a possible logic for future research on this phenomenon in order to develop practical recommendations for solving various problems in the state related to it. Such criteria can be useful for comparing different cases of collaborationism and studying its impact on social, political and economic processes in different regions and conditions.

Since 2014, after the annexation of Crimea and the occupation of parts of Donetsk and Luhansk regions by the Russian Federation, Ukraine has faced and continues to face many economic, social, cultural and other challenges, one of which is collaborationism, a phenomenon that was actualized at this time. With the outbreak of a full-scale war in 2022 in Ukraine, it has gained particular importance and, in turn, in the Ukrainian scientific discourse, has identified interrelated problems: security, legal, moral and ethical, cultural and ideological, national, educational, and others. Their detailed analysis, as separate criteria of collaborationism, will allow us to consider in more detail its manifestations in war conditions, to distinguish its types and various types of cooperation with the occupiers, to differentiate social mimicry as an indicator of the behavior of the occupied population, to identify gaps in the legislation on liability for collaborationism, to determine the consequences of collaborationist activities in the occupied territories of Ukraine and ways to overcome them.

Keywords: accommodation, collaborationism, collaboration activity, occupied territories, mimicry, reintegration.

Після початку повномасштабної війни в 2022 р. перед українською владою і суспільством одночасно постали проблеми, які здавалося б і не потребували негайного вирішення, але від них залежала перспектива (а у випадку із частиною звільнених територій це вже реальність) реінтеграції деокупованої частини України і майбутня політика щодо населення на звільнених територіях. Однією із таких проблем є колабораційна діяльність населення на тимчасово окупованих територіях, яка в українському науковому дискурсивному просторі ще недостатньо відрефлексована, а в правовому полі не до кінця унормована.

Метою статті є виявлення критеріїв дослідження колабораційної діяльності населення, можливості їх застосування для аналізу колабораціонізму в умовах війни в Україні, а також спроба запропонувати можливу логіку майбутніх досліджень цього феномену задля вироблення практичних рекомендацій для вирішення різних проблем пов'язаних із ним.

Колабораціонізм це багатоконпонентна категорія, визначень і потрактувань якої існує безліч в науковій літературі. Можна погодитись із українським дослідником колабораціонізму М. Рубашенко, який детально проаналізував термінологічну багатогранність співпраці з окупаційною владою і вважав що: «термінологічний плюралізм феномену співпраці є результатом глибокої його неоднорідності. Форми співпраці між окупованими та окупантом можуть істотно вирізнятися як за ступенем, так і за характером взаємодії. Різним є ступінь добровільності чи вимушеності, різною є мотивація співпраці, кон- текст та обставини, за яких вона відбувається. Така її особливість стимулює до пошуку форм (термінів), які були б здатні відобразити істотну змістову (сутнісну) відмінність» [1].

Дослідники, які вивчають феномен колабораціонізму систематично оновлюють смислове наповнення цієї дефініції, звертаючись до нових практик його прояву в сучасних умовах і нових досліджень, які розглядають даний вид поведінки населення в окупації з інших наукових фокусів [2]. Одне із традиційних і широких визначень цієї категорії надає науковець М. Гехтер, на думку якого, *колабораціонізм як будь-який вид допомоги, добровільно наданий місцевим населенням окупаційній владі/державі* [3]. Спираючись на таке широке потрактування категорії та вже існуючі емпіричні дослідження колабораціонізму можна виокремити універсальні критерії, за якими визначають різні типи, форми та ступені співпраці населення з окупаційними режимами, спираючись на конкретні приклади його прояву в різні часи.

В узагальненому вигляді критерії колабораційної діяльності, які найчастіше зустрічаються у дослідженнях можна виокремити наступні: мотиви колабораціоністів (ідеологічні, економічні, політичні), характер їхньої діяльності (військовий, адміністративний, культурний), ступінь примусу або добровільності у співпраці, а також рівень залученості (від пасивного пристосування до активної підтримки), час перебування під окупацією, характер окупаційного режиму, економічний стан на окупованих територіях, стратегія місцевих еліт на окупованих територіях, стратегія окупованих, рівень націоналізму окупованого населення і ступінь його організованості, рівень лояльності окупованих до окупаційної влади, правова система окупованих територій, умови імплементації в правове поле держави-окупанта, ідеологічна ідентифікація населення на окупованих територіях та ін. Це далеко не повний перелік можливих критеріїв для досліджень, він не є вичерпним і може бути розширений і доповнений на підставі вивчення нових випадків цього явища в конкретних контекстуальних умовах. Але, навіть представлені критерії можуть дозволити дослідникам класифікувати колабораціонізм і краще зрозуміти його природу та наслідки для суспільства і держави.

Розглянемо деякі відомі роботи дослідників колабораціонізму, в яких для побудови типологій були використані окремі критерії із представлених вище і доведені різні за рівнем гіпотетичні припущення щодо цієї проблеми. Так, наприклад, вищезазначений науковець М. Гехтер через призму мотивації співпраці населення з окупантом, виокремлює три основні типи колабораціонізму:

- колабораціонізм, заснований на ідеологічній ідентифікації з окупантом,
- державна співпраця, прагматичне рішення працювати з окупантом з метою підтримання громадського порядку та працюючої економіки;
- власні інтереси індивідів можуть бути третьою причиною, по якій вони йдуть на співпрацю з окупантом [3].

Українська історик В. Шайкан яка досліджувала цю проблему на прикладі окупації в роки Другої Світової війни, запропонувала різновиди колабораціонізму на підставі окремих видів діяльності окупованого населення: політичний, адміністративний, військовий, економічний, побутовий та культурний. За визначенням дослідниці, політичний колабораціонізм – це співпраця з ворогом на ідейних засадах, адміністративний колабораціонізм – форма співпраці з ворогом лояльних осіб з місцевого населення в органах управління різного рівня, діяльність яких керована і контрольована окупантами; військовий колабораціонізм – добровільна і вимушена служба у військових формуваннях окупанта; економічний колабораціонізм – співпраця у будь-яких галузях економіки на користь ворога; побутовий колабораціонізм пов'язаний зі встановленням доброзичливих стосунків між окупантами і місцевим населенням, котрі не наповнені злочинним змістом (наприклад, попередження окупантів про заміновані будинки, шляхи, послуги у якості провідників, добровільне пропонування продуктів харчування, запрошення на родинні свята тощо); культурний колабораціонізм – співпраця з окупантами у духовній сфері, яка сприяє поширенню серед населення вірнопідданських почуттів, задовольняє інтереси окупаційної влади і сприяє високому психологічному настрою окупантів [4, с. 51-52].

Комплексний підхід колабораціонізму був представлений у роботах американських політологів Д. Едельштейна, Е. Маркума, які на конкретних історичних прикладах досліджували колабораційну діяльність через призму стратегії окупантів і окупованих [5, 6]. Слід зазначити, що це один із ключових і важливих критеріїв у дослідженні колабораційної діяльності окупованого населення.

Стратегія окупанта, на думку дослідників, – це стратегія легітимації держави, яка окупувала територію. Для виконання якої вона має виконати два завдання: переконати окуповане населення придушити свої націоналістські бажання і підтримати свою відданість окупації. Д. Едельштейн вважав, що окупантам доступні три типи стратегій: акомодатії, стимулювання та примусу, які ведуть до колабораціонізму. Під акомодатією вчений розумів стратегію залучення та кооптації політичних еліт в окупованому населенні, здатних контролювати націоналістичні інстинкти населення [5]. Представників таких еліт голландський соціолог К. Ламмерс називав «гарними колабораціоністами». Стратегія стимулювання ставить на меті отримати лояльність окупованого населення шляхом пропонування йому певних матеріальних благ. При стратегії примусу використовуються військові сили та поліція, щоб перемогти будь-яку націоналістичну опозицію окупації [7].

К. Ламмерс вважав, що окупаційний «успіх» або «невдача» великою мірою залежить від стану окупованої системи, тобто від ступеню унісонності між місцевими елітами та стратегією окупанта. Для забезпечення стабільності свого окупаційного режиму іноземний правитель має спиратися на «корінні» та «лояльні» еліти. Корінні еліти, тобто представники довоєнної влади та старого порядку на завойованій території, мають цінність для окупанта як посередники між ним та місцевим населенням і повинні забезпечити квазілегітимність його влади. Купуючи прихильність місцевих лідерів за допомогою позитивних санкцій (матеріальних і соціальних благ) й створюючи фікцію «залишення на посадах», окупант забезпечує подолання опору населення виконання власних директив [7]. І як зазначав М. Гехтер, колабораціоністи потрібні окупантам, оскільки знижують їх витрати на контроль за діяльністю окупаційного режиму [3].

Стратегія окупованих у дослідженнях Д. Едельштейна, Е. Маркума, Дж. Брауна та ін. поділяється на такі види як: колабораціонізм, нейтралітет і опір. Стратегія колабораціонізму – це свідомо, активна та систематична співпраця місцевих акторів з окупантом та його довіреними особами, спрямована на забезпечення сталого та ефективного функціонування окупаційного режиму. Поняття стратегії не охоплює спорадичні прояви колабораціонізму серед цивільного населення, обумовлені необхідністю виживання мешканців на окупованій території.

У спільному з О. Відаль-Апарісіо дослідженні М. Гехтер, використовуючи критерій стратегії окупованих, запропонував оригінальну модель колаборації на мікрорівні окупаційних режимів, яка передбачає, що рівень співпраці обумовлений функціональною залежністю місцевих від окупантів у питанні доступу до особистих благ порівняно з місцевою спільнотою. Чим вище, за висловом дослідників, «нетто-блага», що надаються окупантом місцевій спільноті, тим вище вірогідність співробітництва. І, навпаки, чим більше для конкретних вигодонабувачів нетто-благ від місцевих спільнот, тим менше вірогідність співпраці з окупантом [3].

Українська соціолог О. Зубченко, на основі неформалізованого аналізу проявів колабораціонізму на територіях Запорізької та Херсонської областей, які було окуповано внаслідок широкомасштабної російської агресії у лютому – березні 2022 року, зауважила, що соціологічний феномен колабораціонізму можна розглядати у кількох ракурсах – як дисфункцію соціальних інститутів, канал соціальної мобільності та стратегію виживання [8].

Ще одним важливим критерієм, який часто застосовують у дослідженнях колабораційної діяльності, є тривалість перебування населення під окупацією. Чим довше триває окупація, тим більших втручань зазнає політична та правова система окупованих територій і тим складніше вирішити питання, які пов'язані з колабораціонізмом. Такий висновок підтверджують проміжні результати дослідницького проєкту Е. Маркума, який аналізує проблеми окупаційних режимів у світі в період з 1815 по 2003 рр.

На думку багатьох дослідників, наслідком довготривалої окупації може бути те, що більша частина населення за цей час вдається до різних форм соціальної мімікрії. А. Лобанова, український соціопсихолог, вважає, що такі теоретичні парадигми, як феноменологія Е. Гуссерля, феноменологічна соціологія А. Шюца та теорія символічних форм П. Бурдьє, можуть слугувати основою для методологічного підходу до емпіричної фіксації соціальної мімікрії [9]. У своїй статті дослідниця виокремлює наступні види соціальної мімікрії. Одна частина мешканців – це мімікріни, тобто ті, хто вважає себе громадянами країни, частина якої є окупованою, але за певних обставин не могли залишити домівки і переїхати в інші області. Вони вимушено використовують мімікрію захисту. Мімікрати носії мімікрії – гараздвання, вигоди. Ті, хто заради власних інтересів просують нарративи окупантів. Соціальні міметити – це ідеологічні колаборанти, які не приймають свою країну як державу і повністю підтримують окупаційну владу [9].

Ще одну версію стосовно часу як критерію дослідження колабораціонізму висловлювала В. Шайкан, яка аналізувала поведінку окупованих в період нацистської окупації. Вона вважала, що «окупаційна влада не залишала для населення часу для роздумів і негайно вимагала визначитися, з ким воно, сприймає чи ні «нові» порядки, чи стає до них в опозицію, чи намагається знайти компромісні рішення. Й знову таки відповідь залежала від рівня ціннісних орієнтацій та духовної культури людини. Перемога нижчих ціннісних

установок призводила до зрадництва, вбивства, до внутрішньої духовної катастрофи» [4]. Таким чином, мова йшла не стільки про час перебування під окупацією, а скоріше про рішення людини відповідно до її культурного рівня, типу соціалізації в ціннісній парадигмі держави, територію якої окупували.

Стратегії поведінки окупованих залежить і від психологічних умов у яких перебуває населення на тимчасово окупованих територіях. Однією із теорій, яка здатна пояснити психологічні рішення окупованих є теорія самоповаги. Засновник функціонального напрямку психології У. Джеймс [Див.: 4], який зацентрував особливу увагу на самоповазі, сформулював ідею, згідно з якою самооцінка може передаватися через модули самовдоволення й невдоволення власним «Я».

Отже, стратегія поведінки населення на окупованих територіях як один із базових критеріїв дослідження колабораціонізму має значний емпіричний потенціал для підтвердження гіпотез, пов'язаних з окупацією та її наслідками.

Аналізуючи колабораціонізм, практично всі науковці зупиняються також на такому критерії, як національна приналежність. Особливо проявлявся національний колабораціонізм в тих системах, де була проблема досягнення національної незалежності і формування своєї державності. Історія демонструє велику кількість таких прикладів, і Україна не є виключенням. Для пояснення такого виду колабораціонізму історики К. Гейз, Дж. Армстронг спирались у своїх наукових розвідках на концепцію інтегрального націоналізму недержавної нації [10, 11, 12]. На підставі досліджень проявів націоналізму в роки Другої Світової війни Дж. Армстронг на підставі висновків К. Гейза і своїх, виокремив наступні характеристики інтегрального його виду: “1) віра в націю як найвищу цінність, якій треба підпорядкувати решту, тоталітарна в суті концепція; 2) апеляція до містичних уявлень про єдність усіх індивідів, що становлять націю, зазвичай ґрунтована на припущенні, що біологічні характеристики або незворотні наслідки спільного історичного розвитку об'єднують їх в органічну цілість; 3) підпорядкування раціональної, аналітичної думки «інтуїтивно правильним» емоціям; 4) виявлення «національної волі» через харизматичного лідера й еліту поборників націоналізму, організованих в одну партію; 5) улавлення чину, війни та насильства як вияву найвищої біологічної вітальності нації” [13]. Безумовно, цей критерій в сучасних умовах ще потребує свого уточнення і деталізації відповідно до трансформації націоналізму як концепту, використання його наративів у імітаційних практиках.

Таким чином, критерії за якими можна дослідити колабораційну діяльність ще потребують свого удосконалення і уточнення відповідно до нових проявів цього феномену в сучасній політичній дійсності. Майбутні дослідження цього феномену потребують полідисциплінарної методології і зусиль представників політичної, історичної, соціологічної, психологічної, економічної та інших наук. Проте, для сучасних досліджень цілком можна використовувати цей критеріальний інструментарій для аналізу колабораціонізму в сучасній Україні, враховуючи новий досвід цієї діяльності в умовах війни. В свою чергу, український сучасний кейс колабораціонізму може розширити критеріальні можливості для наступних досліджень і допоможе удосконалити загальну типову модель цього феномену.

Розглянемо деякі аспекти сучасної колабораційної діяльності населення на окупованих українських територіях, які вже отримали попередній аналіз у дослідженнях різних наукових напрямків і мають певні наукові результати.

Отже, більшість вітчизняних дослідників дотримуються єдиної версії, щодо термінів актуалізації питання колабораціонізму в сучасному українському науковому дискурсі і суспільстві. Процес окупації російською федерацією території України почався з 2014р.: анексія Криму (2014 р.), окупація частини Донецької і Луганської областей (2014-2015 рр.). 24.02.2022 р. – повномасштабна війна розширила окупацію на частини Київської, Житомирської, Сумської, Харківської, Чернігівської, Херсонської, Миколаївської, Донецької, Луганської, Запорізької областей (1888 населених пунктів). Після контрнаступу української армії і звільнення частини території держави, під окупацією залишилось близько 30 % територій і поступово цей відсоток збільшується. В залежності від ситуації на фронті Мінреінтеграції України постійно оновлює перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окуповані російською федерацією. Останні офіційні зміни до Переліку територій були внесені наказом від 31.05.2024 р. № 152, які стосувались територіальних громад Донецької та Харківської областей [14].

Одним із головних критеріїв у дослідженні колабораційної діяльності в Україні залишається нормативно-правовий. Так, з юридичної точки зору процес оформлення законів про колабораційну діяльність відбувався з 2014 р. (стаття 10 проекту Закону “Про забезпечення прав та свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території”). У 2019 р. Верховна Рада ухвалила в цілому законопроект «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України (щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки)» (№ 7186). Зміни в Закон про колабораційну діяльність були внесені вже з початком нової фази війни в Україні. 3 березня 2022 р. був підписаний президентом В. Зеленським Закон України про колабораційну діяльність зі змінами (далі Закон). Кримінальний кодекс України був доповнений статтею 111-1, якою визначено поняття колабораціонізму та його види, а також відповідальність за вчинення кримінального правопорушення, визначеного цією статтею, передбачає покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років. У квітні 2022 р. з'явилась стаття 111-2 («Пособництво державі-агресору»)

Кримінального кодексу України. На думку багатьох юристів, цей Закон поки залишається все ще недосконалим, що спричинило розробку більше десяти проєктів змін до нього. Однак ці законопроєкти наразі залишаються без розгляду, що вимагає консолідації зусиль влади та суспільства для вирішення цієї нагальної і болючої проблеми. Лише досягнення консенсусу щодо її сприйняття дозволить знайти ефективні шляхи для подальшого впровадження необхідних змін [15].

Незважаючи на нормативну недосконалість цього закону, додані статті суттєво вплинули на результативність його дії. В першу чергу, з цього часу можна відмітити збільшення кількості справ за колабораційну діяльність. Так, вже у червні 2022 р. по всій країні розслідували 1300 справ про колабораціонізм, 82 справи було відправлено на розгляд до суду. Протягом 2022 р. суди отримали 659 таких справ і розглянули майже половину – 308. За перший рік 272 особи було визнано винними і жодної не виправдали, пів сотні пішли на угоду зі слідством, визнавши свою провину. У зовсім незначній кількості випадків справи повертали прокурору на доопрацювання чи закривали. Загалом до квітня 2023 р. включно було зареєстровано 5,5 тисяч справ за колабораціонізм, орієнтовно в 1,4 тисячі з них оголосили підозри. Станом на 15 червня 2024 року, за даними Служби безпеки України, було зареєстровано 9179 кримінальних проваджень за статтею 111-1 КК України [16].

Емпіричні дані для сучасних досліджень колабораціонізму можна отримати не лише від офіційних державних інституцій, а також і від інститутів громадянського суспільства. Пошуком зрадників і підтвердженням їх провини наразі займаються такі офіційні інституції (РНБО, СБУ, Прокуратура), так і суспільні організації (Рух Чесно), остання в березні 2022 р. створила Єдиний реєстр колаборантів за різними видами діяльності. Державні і суспільні структури створили спеціальні комунікаційні і онлайн платформи, де можна отримати інформацію про зрадників і куди звернутись, щоб повідомити про колаборантів: sanlist.spfu.gov.ua, ДержЗрадники "Зрадомір Маріуполя", Telegram Molfar, СБУ t.me/Traitor_Search_bot, телефон 501 482, e-mail: callcenter@ssu.gov.ua, stopzrada@nazk.gov.ua, info@chesno.org., Дія – чат-бот "єВорон" та інші. Таким чином, фіксація злочинів наразі є єдиною можливістю збирати всю необхідну інформацію для судів, які мають бути, за можливістю публічними та для дослідників, які аналізують колабораціонізм в реальному часі.

Слід звернути також увагу на те, що формування нормативної бази щодо колабораційної діяльності і, особливо, зрозумілої практики покарань за злочини не носило в Україні до 2022 р. системного і чітко визначеного характеру, що не могло не відбитись на однозначно негативному ставленні до цього феномену в суспільстві. Цей факт викликав значний інтерес до проблеми колабораціонізму в Україні серед представників соціологічної науки. У період 2022-2024 років дослідники соціологічного напрямку активно проводили дослідження, спрямовані на вивчення різних аспектів колабораціонізму, включаючи мотивацію, соціальні умови, індивідуальні, так і колективні форми колабораційної діяльності, що дозволило створити нові типології, соціальні портрети колаборантів та сформувавши більш комплексне розуміння цього явища в контексті української соціальної реальності.

Соціолог С. Щербань у своїй роботі «Аналітичний огляд результатів соціологічних досліджень щодо ставлення суспільства до колабораціонізму та правосуддя щодо нього» [17] зібрала всі опитування, які проводились по проблемі колабораціонізму з 2021р.*: «Опитування. Ставлення українців до питань, пов'язаних із подоланням негативних наслідків збройного конфлікту в Україні» (з березня по квітень 2021 р.), ГО «ХІСД»; «Окуповані території та Росія: бачення та ставлення українців, перша хвиля (з 12 до 18 серпня 2022 р.), Info Sapiens; «Післявоєнне майбутнє України: результати соціологічного дослідження» (з 05.11.2022 по 24.11.2022 рр.), ГО «ХІСД»; «Правовий захист постраждалих від воєнних злочинів Росії» (23-26 грудня 2022), Соціологічна група «Рейтинг»; «Окуповані території та Росія: бачення та ставлення українців, друга хвиля» (з 11 до 23 січня 2023 р.), Info Sapiens; «Звіт за результатами всеукраїнського опитування 2023 р.» (з 14 по 22 лютого 2023 р.), Київський міжнародний інститут соціології; «Ставлення українців до тих, хто бере російські паспорти та співпрацює з окупаційною владою: результати дослідження ОПОРИ» (літо 2023 року), Аналітична група «Стратегіко»; «Реінтеграція звільнених громад та соціальна згуртованість» (10-14 жовтня 2023 р.), Соціологічна група Рейтинг; «Правосуддя в умовах російської збройної агресії» (18–24 жовтня 2023 р.), Соціологічна група Рейтинг; «Відповідальність за колабораційну діяльність: якою вона є і якою їй бути?» (2023р.), Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; «Реінтеграція звільнених громад та соціальна згуртованість: друга хвиля» (11-16 березня 2024 р.), Соціологічна група Рейтинг. Узагальнюючи результати всіх опитувань вона зауважила, що здебільшого акцент в дослідженнях був зосереджений на питаннях ставлення до різних категорій мешканців тимчасово окупованих територій (ТОТ), їхньої відповідальності та ступеню покарання в залежності від взаємодії з окупаційною владою. Також частина опитувань була присвячена темі перехідного правосуддя та довіри до правоохоронної системи України в частині його здійснення щодо винних у злочинах, пов'язаних із війною. Також, дослідники констатували, що суспільство в цілому негативно ставиться до колаборантів і є розуміння, що режим окупації несе загрозу, проте радикального ставлення до певних категорій колаборантів не було зафіксовано. Причин такому результату багато, починаючи від недосконалого законодавства, культурно-ідеологічного підґрунтя, економічних та інших складових [17].

Разом із тим, дослідниця звернула увагу на те, що на сьогоднішній день не вистачає досліджень громадської думки щодо: оцінки наявних дій влади стосовно відновлення справедливості та покарання колаборантів; достатності і зрозумілості інформації про колабораціонізм з боку населення; ставлення до економічної та культурної співпраці з окупантами; колабораціонізму в інтернеті та соціальних мережах тощо [17].

Проблему стратегії окупованих в українському контексті досліджує А. Лобанова, яка висунула гіпотезу про те, що абсолютна більшість мешканців окупованих територій в Україні знаходяться в стані соціальної мімікрії, удаючись до різних її форм. З 2014 р. після окупації частини Донецької і майже повністю Луганської областей можна стверджувати, що на цих територіях з'явилися різні форми мімікрійної поведінки, носії яких адаптувались до нових правил гри в окупації [9].

Теоретичне та емпіричне дослідження змін поведінкових паттернів і проявів девіації відповідно до трансформації соціальних норм, а також складання детальних профілів «колаборантського портрету» на основі кримінальних справ, може стати важливим інструментом для дослідження колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. Аналіз цих профілів дозволить виявити типові моделі поведінки, мотиви, а також соціальні та психологічні фактори, що сприяли участі у колабораційній діяльності. Це, у свою чергу, сприятиме розробці більш ефективних стратегій протидії колабораціонізму, а також формуванню політики реінтеграції соціальних мімікринів, які перебували в окупації, але не скоїли злочинів, у післявоєнному суспільстві.

Таким чином, дослідження, що застосовують критерії для вивчення колабораційної діяльності, потребують подальшого удосконалення та уточнення з урахуванням нових проявів цього феномену в сучасній політичній реальності. Проте, в цілому, їх можна вважати універсальними та використовувати цей інструментарій для аналізу колабораційної діяльності в сучасних системах де є така проблема, в тому числі і в Україні, враховуючи її новий досвід в умовах сучасної війни.

Після завершення війни в Україні проблема колабораціонізму поставить перед вітчизняною наукою, владою і суспільством нові виклики. Наукові пошуки щодо колабораціонізму мають бути по новому осмислені і відрефлексовані, застосовані нові методи аналізу, поліваріантні методологічні підходи та теоретичні обґрунтування до вивчення проблеми.

Влада в свою чергу, має удосконалити законодавчу базу, забезпечити прозорість і публічність системи покарань за даний вид діяльності і вибудувати нову модель соціалізації населення в ідеологічній парадигмі національної ідеї і державної безпеки.

В українському суспільстві розпочнеться складний процес вирішення двох взаємо протилежних проблем. З одного боку, постане питання покарання колаборантів та їх індивідуальної відповідальності за скоєні злочини, з іншого боку – проблема інтеграції та співіснування з цими особами в рамках держави. Цей процес вимагатиме від всіх публічних акторів балансування між необхідністю справедливості та потребою забезпечення соціальної стабільності.

Примітки:

* <https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2021/09/ukr.pdf>, <https://spa.ukma.edu.ua/analytics/bilshist-ukraintsiv-ne-vvazhaiut-vorohamy-spivvitchyzykiv-iaki-lyshylys-na-okupovanykh-terytoriakh-rezultaty-opytuvannia-shpa/%20>, <https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2022/12/Prezentatsiia-A5-UKR-veb.pdf>, https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pravoviy_zahist_postrazhdalih_v_d_vo_nnih_zlochyn_v_ros_23-26_grudnya_2022.html, <https://spa.ukma.edu.ua/analytics/okupovani-terytorii-ta-rosiia-bachennia-ta-stavlennia-ukraintsiv-rezultaty-druhoi-khvyli-opytuvannia/>, <https://www.sakharovcenter-vdu.eu/assets/files/a5-report-40psl-ua.pdf%20>, <https://www.youtube.com/watch?v=Beem9z-PC7Y>, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/21102.pdf%20>, https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/RG_ShPA_Reintegration_2000_102023-1.pdf, https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_justice_102023.pdf, <https://www.youtube.com/watch?v=Beem9z-PC7Y>, https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19889/1/Zvit_355.pdf, <https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2024/04/Reintehratsiia-ta-sotsialna-zghurtovanist.-SHPA-NaUKMA.pdf>

Бібліографічний список:

1. Рубашенко М. А. (2023) «Колаборація», «колабораціонізм», «співпраця», «колабораційна діяльність»: історичний та кримінально-правовий виміри термінологічного плюралізму. *Проблеми законності*. Вип. 162. С. 131–156. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.162.285405>
2. Чальцева О. (2022). Категорія «колабораціонізм» як багатокомпонентний наратив в умовах війни. *Політичне життя*. №2. С.55-60
3. Hechter M., Vidal-Aparicio O. (2011). Dynamics of military occupation. The handbook on the political economy of war / Coyne C., Mathers R., editors. Cheltenham, Glos, UK: Edward Elgar. P. 432-453.
4. Шайкан В. (2005). Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. Кривий Ріг: Мінерал. 466 с.
5. Edelstein D. (2008). Occupational hazards: success and failure in military occupation. Ithaca, NY: Cornell University Press. 235 p.

6. Marcum A. (2015). To Dictate the Peace: Power, Strategy, and Success in Military Occupations. Ph.D. dissertation / University of Maryland. Maryland, USA.
7. Lammers C. (2003). Occupation Regimes Alike and Unlike. *Organization Studies*. Vol. 24, No. 9. P. 1177-1202. URL: <https://doi.org/10.1177/0170840603249002>
8. Зубченко О. (2022). Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях Півдня України: соціологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. No 3(55). С. 15–23. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269530](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269530).
9. Лобанова А. С. (2016). Соціальна мімікрія в умовах кризи та гібридної війни: пошук емпіричних показників. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Соціологічні науки*. № 5 (302), травень. С. 55-70.
10. Hayes C. J. N. (1968). *The Historical Evolution of Modern Nationalism* / C. J. N. Hayes. 3rd ed. New York. P. 164–224.
11. Armstrong J. (1968). Collaborationism in World War II: The Integral Nationalist Variant in Eastern Europe. *Journal of Modern History*. Vol. 40. No 3. P. 396–410.
12. Poliszczuk W. (2000–2003). *Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu*. Toronto. Т. 1–5.
13. Зайцев О. (2013). Український інтегральний націоналізм 1920–1930-х років: Нариси інтелектуальної історії. Київ: Критика.
14. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/2024/06/06/zatverdzheno-zminy-do-pereliku-terytorij-na-yakuh-vedutsya-velysya-bojovidiyi-abo-tymchasovo-okupovanyh-17/>
15. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
16. Вживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм. Аналітичний звіт (2024)./ Синюк О., Депутат Д., Вишнеvsька І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луньова О. Київ. 104 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf
17. Щербань С. (2024). Аналітичний огляд результатів соціологічних досліджень щодо ставлення суспільства до колабораціонізму та правосуддя щодо нього. ГО «Харківський інститут соціальних досліджень». Київ. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/Analitichnyy-ohliad-rezultativ-sotsiologichnykh-doslidzen.pdf>

References:

1. Rubashchenko M. A. (2023) «Kolaboratsiia», «kolaboratsionizm», «spivpratsia», «kolaboratsiina diialnist»: istorychni ta kryminalno-pravovi vymiry terminologichnoho pluralizmu. *Problemy zakonosti*. Vyp. 162. P. 131–156. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.162.285405>
2. Chaltseva O. (2022). Kategoria «kolaboratsionizm» yak bahatokomponentnyi naratyv v umovakh viiny. *Politychne zhyttia*. №2. S.55-60
3. Hechter M., Vidal-Aparicio O. (2011). Dynamics of military occupation. The handbook on the political economy of war / Coyne C., Mathers R., editors. Cheltenham, Glos, UK: Edward Elgar. P. 432-453.
4. Shaŭkan V. (2005). Kolaboratsionizm na terytorii reŭkhskomisariatu «Ukraïna» i viŭskovoï zony v roky Druhoï svitovoï viŭny. Monohrafiia. Kryvyŭ Rih: Mineral. 466 s.
5. Edelstein D. (2008). *Occupational hazards: success and failure in military occupation*. Ithaca, NY: Cornell University Press. 235 p.
6. Marcum A. (2015). To Dictate the Peace: Power, Strategy, and Success in Military Occupations. Ph.D. dissertation / University of Maryland. Maryland, USA.
7. Lammers C. (2003). Occupation Regimes Alike and Unlike. *Organization Studies*. Vol. 24, No. 9. P. 1177-1202. URL: <https://doi.org/10.1177/0170840603249002>
8. Zubchenko O. (2022). Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Pivdnia Ukrainy: sotsiologichnyi aspekt. *Visnyk NTUU «KPI». Politologhiia. Sotsiologhiia. Pravo*. No 3(55). P. 15–23. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269530](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269530).
9. Lobanova A. S. (2016). Sotsialna mimikriia v umovakh kryzy ta hibrydnoi viiny: poshuk empirychnykh pokaznykiv. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Sotsiologichni nauky*. № 5 (302), Traven. S. 55-70.
10. Hayes C. J. N. (1968). *The Historical Evolution of Modern Nationalism* / C. J. N. Hayes. 3rd ed. New York. P. 164–224.
11. Armstrong J. (1968). Collaborationism in World War II: The Integral Nationalist Variant in Eastern Europe. *Journal of Modern History*. Vol. 40. No 3. P. 396–410.
12. Poliszczuk W. (2000–2003). *Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu*. Toronto. Т. 1–5.
13. Zaŭtsev O. (2013). Ukraïnskyŭ intehralnyŭ natsionalizm 1920–1930-kh rokov: Narisy intelektualnoï istorii. Kyïv: Krytyka.

14. Ministerstvo z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy. URL: <https://minre.gov.ua/2024/06/06/zatverdzheno-zminy-do-pereliku-terytorij-na-yakyh-vedutsya-velysya-bojovidiyi-abo-tymchasovo-okupovanyh-17/>
15. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
16. Vyzhyvannia chy zlochyn: yak Ukraïna karaie za kolaboratsionizm. Analitychnyï zvit (2024)./ Syniuk O., Deputat D., Vyshnevska I., Volkovynska V., Chervonna V., Yelihulashvili M.; red. Lunova O. Kyïv. 104 s. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf
17. Shcherban S. (2024). Analitychnyï ohliad rezultativ sotsiologichnykh doslidzhen shchodo stavlennia suspilstva do kolaboratsionizmu ta pravosuddia shchodo noho. HO «Kharkivskyï instytut sotsialnykh doslidzhen». Kyiv.

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.2

УДК 327.88:355.48(477:470)

ВІЙНА, БЛІЦКРИГ, МАРОДЕРСТВО І ЖИТТЯ В ОБМІН НА ТЕХНІКУ: РОСІЙСЬКЕ ВТОРГНЕННЯ З ТОЧКИ ЗОРУ ТЕОРІЇ СЕЛЕКТОРАТУ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2933-3186>

Осін В.В., к. політ. н., доцент, доцент кафедри історії та політичної теорії НТУ «Дніпровська політехніка»; науковий співробітник Університету Джорджа Вашингтона, Інститут європейських, російських та євразійських досліджень, Школа міжнародних відносин Елліотта (IERES), США

В статті обґрунтовується теорія селекторату як концепція, придатна для пояснення російського вторгнення в Україну. Це передбачало зведення низки поведінкових паттернів російського військово-політичного командування до типових дій авторитарного режиму. Розрахунок політичного керівництва РФ на військовий спосіб розв'язання міждержавних суперечностей та ризикований бліцкриг як основний план бойових дій цілком укладається в логіку автократій. Вони мають схильність ухвалювати ризиковані й непродумані рішення насамперед тому, що лідерам режимів малої коаліції немає потреби звітувати перед своїми виборцями. Тому особисті наслідки поразки не такі погані для них, на відміну від демократичних режимів, критично залежних від думки громадян, через що демократичні режими намагаються ретельніше вибирати свої війни, роблячи наголос на зіткненнях із максимальними шансами на успіх. Нефаховість російської армії виявляється в численних – і часом дріб'язкових – фактах мародерства і грабування мирного населення. Автократії вже декілька тисячоліть виявляють схильність у легітимний спосіб захоплювати своїх солдатів можливістю отримати «трофеї» такого штибу. Нарешті, шокуючі факти нехтування військово-політичного керівництва РФ здоров'ям і життям своїх солдатів, укоріненого навіть в організаційній структурі російської армії, відсилають до перверсивної шкали цінностей автократичних режимів. Її суть можна звести до такої дихотомії: наголос на першочерговій цінності озброєнь і техніки, які можна використати проти лідера і тим самим поставити під загрозу його виживання – і відсутність хоч якоїсь турботи про поновлювані, неорганізовані й тому не загрозливі людські життя власних солдатів. В її основі лежить слабкий зв'язок між населенням та утриманням влади з боку автократа, внаслідок чого немає політичного сенсу дбати про спорядження, здоров'я та життя найчисленнішої частини (російської) армії.

Ключові слова: російське вторгнення, теорія селекторату, бліцкриг, мародерство, автократії

Osin V.V. War, blitzkrieg, looting, and lives in exchange for equipment: the Russian invasion from the perspective of selectorate theory

The article presents the selectorate theory as a concept suitable for explaining the Russian invasion of Ukraine. This involved reducing a number of behavioral patterns of the Russian military and political command to typical actions of an authoritarian regime. The Russian political leadership's reliance on a military solution to interstate conflicts and a risky blitzkrieg as the main battle plan is consistent with the logic of autocracies. They tend to make risky and ill-considered decisions primarily because the leaders of small coalition regimes do not need to be accountable to their voters. Therefore, the personal consequences of defeat are not so bad for them, unlike democratic regimes, which are